

Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarlar

Derlem Tabanlı Bir Uygulama

Bülent ÖZKAN

Doç. Dr. Bülent ÖZKAN

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE İKİLİ TEKRARLAR Derlem Tabanlı Bir Uygulama

ISBN 978-605-241-888-8

DOI 10.14527/9786052418888

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2019, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayinevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayinevidir**. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** ve **Pegemindex.net** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

I. Baskı: Eylül 2019, Ankara

Yayın-Proje: Şehriban Türüldür
Dizgi-Grafik Tasarım: Ayşe Nur Yıldırım
Kapak Tasarım: Pegem Akademi

Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd. Şti.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48 İskitler - Ankara
(0312 341 36 67)

Yayıncı Sertifika No: 36306
Matbaa Sertifika No: 25931

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51
Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

Doç. Dr. Bülent ÖZKAN

2000 yılında Lisans eğitimini Çukurova Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde tamamlayan Özkan, aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Yeni Türk Dili Anabilim Dalı'ndan 2003 yılında yüksek lisans, 2007 yılında doktora derecesi almıştır. 2000-2007 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda Türkçe öğretmeni olarak görev yapan Özkan, 2007-2010 yılları arasında Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümünde Öğretim Görevlisi Doktor olarak görev yapmış, ardından 2010 yılında Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümünde Yardımcı Doçent Doktor olarak göreve başlamıştır. 2014 yılında Türkçe Eğitimi alanında Doçent olan Özkan, halen Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümünde bu görevini sürdürmektedir. Özkan'ın başlıca çalışma konuları Türkçe öğretimi, derlem dilbilim ve sözlükbilimdir.

ÖN SÖZ

İkileme, dilde "anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran sözcüklerin yan yana kullanılması (*yavaş yavaş, irili ufaklı, aşağı yukarı gibi.*)" (Türkçe Sözlük, 2005) olarak tanımlanır. "İkili tekrarlar" ise "ikilemeler" içerisinde yer alan alt türlerinden biridir. 3.332 sözcükbirim bu niteliğiyle Türkiye Türkçesi (TT)'nin sözcük varlığında yazın dilinde farklı işlevlerle kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarlar -Derlem Tabanlı Bir Uygulama- başlıklı bu kitapta "ikili tekrarlar" Türkiye Türkçesinin (TT) yazın dilinin karakteristik ve tipik kullanım ortamlarından derlenmiş bir derlem'den (corpus) bir takım metin işleme yazılımları kullanılarak belirlenmiştir. Bu çerçevede TT'de kullanılan "ikili tekrarlar"ın tam bir dökümü derlem tabanlı olarak yapılmış, ana dili ve ikinci dil olarak Türkçenin öğretiminde temel söz varlığı "ikili tekrarlar" açısından belirlenmiştir. Bu anlamda, TT'nin yazı dilinde kullanılan "ikili tekrarlar"ın sıklıkları belirlenmiş ve kullanımları/tanık cümleleriyle birlikte ortaya koyulmuştur.

Çalışma üç aşamadan oluşmaktadır: *i.* Öncelikle metinler, tarayıcılar aracılığıyla sayısallaştırılıp optik karakter tanıma (OCR) yazılımları kullanılarak bir derlem oluşturulmuş, *ii.* Oluşturulan derlem bir veri tabanı uygulaması olan *PHPRunner v.4.2* ile sözcükbirimsel olarak sorgulanabilir hâle getirilmiş ve ikili tekrar yapıları *Regexbuddy v.2.3.2* yazılımı ile belirlenmiş, *iii.* Söz konusu ikili tekrar yapısının kullanım sıklıkları göz önüne alınarak bir sıklık dizini oluşturulmuş ve tanıklarıyla kullanıcıya sunulmuştur.

Çalışma, alanyazında yinelemeler, ikilemeler vb. kavramlaştırmalarla ele alınan yapıların bir alt kategorisi olan ikili tekrarları, "*ana dili ve yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde öncelikli sözcükbirimler*" çerçevesinde, metinsel düzlemde bu yapıların kullanımlarını esas alarak derlem tabanlı bir uygulamayla araştırma konusu yapması bakımından alana katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, EF-2008-BAP-11 proje numarasıyla Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'nce desteklenmiş olan projenin genişletilmiş hâlidir. Destekleri için Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'ne teşekkür ederim.

Bülent ÖZKAN

Mersin, 2019

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....iv

1. BÖLÜM

GİRİŞ.....	1
1.3. Kuramsal Açıklamalar	5
1.3.1. Kavram Olarak İkileme, Yineleme ve İkili Tekrarlar	5
1.3.1.1. Sesbirimsel Tekrarlar (phonological reduplication)	8
1.3.1.2. Biçimbirimsel Tekrarlar (morphological reduplication).....	10
1.3.1.3. Sözcükbirimsel Tekrarlar (lexical reduplication)	11
1.3.1.4. Anlambirimsel Tekrarlar (hendiadyoin)	12
1.4. Bir Alt Kategori Olarak İkili Tekrarlar	14
1.4.1. Türkçe Öğretiminde Sözcükbirimsel Öncelikler Açısından İkili Tekrarlar	16
1.5. İkili Tekrarların İşlevleri.....	17
1.5.1. Sözlükbirimselleşme Açısından İkili Tekrarlar	17
1.5.2. Dizgesellik Açısından İkili Tekrarlar	21
1.5.3. Metinsellik Açısından İkili Tekrarlar	22
1.5.4.1. Metinsellik Açısından İkili Tekrarların Görünümleri	23

2. BÖLÜM

YÖNTEM

29

3. BÖLÜM

BULGULAR.....	31
3.1. İkili Tekrarlar ve Tanıkların Gösterimi	33
3.2. İkili Tekrarlar ve Tanıkları	35
3.3. Sıklık Dizini	273
Dizin.....	313
Yazar ve Eser Kısaltmaları.....	347
Kaynaklar.....	357

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Tekrar Yapılarının Anlamsal Özelliklerin On Altı Dilde Dağılımı.....	3
Tablo 2. Terim Sözlüklerine Göre Tanımlama Tablosu	6
Tablo 3. Sözcükbirimsel Tekrar Tablosu.....	10
Tablo 4. Biçimbirimsel Tekrar Tablosu	11
Tablo 5. Sözcükbirimsel Tekrar Tablosu.....	12
Tablo 6. Anlamsal Tekrarlar Tablosu	14
Tablo 7. Türkçe Sözlük'te Madde Başı İkili Tekrarlar	18
Tablo 8. Betimsel ve Düşünsel Metinlerde İkili Tekrarların Dağılımı.....	24
Tablo 9. İkili Tekrarların Kullanımlarında Sapmalar.....	26
Tablo 10. Derlemde Yer Alan Metin Türleri	29
Tablo 11. İkili Tekrarların Sıklık Aralığı, Sıklık ve %'lik Dağılımları.....	32

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Regexbuddy v.2.3.2 Ekran Görüntüsü	30
Şekil 2. İkili Tekrarlar Sorgu Ara Yüzü	30
Şekil 3. İkili Tekrarların Sıklık Dağılımları.....	31
Şekil 4. İkili Tekrarlar ve Tanıkların Gösterimi.....	33

1. BÖLÜM

GİRİŞ¹

“Yinelemeler üzerine yürütülen çalışma ve araştırmaların tarihi İsa’dan Önce V. yüzyılda yaşamış bir Sofist olan, Leotinni’li Gorgias’a kadar iner.” (Dinneen 1978, aktaran Özünlü 2001:128). “Türkçe’deki ikilemeler konusundaki ilk çalışmayı ise 1899 yılında Karl Foy yapmıştır. Karl Foy, *Studen zur osmanischen Syntax* adlı makalesinde ikilemeleri saha, manâ, hece sayısı, kelime sırası ve dilbilgisi açısından ele alırken, aslında ikiz olarak kullanılan kelimelerin yan yana geliş kurallarını tespit etmeğe çalışmıştır” (Çoraklı 1991:3).

Bugüne kadar ikilemeler/yinelemeler adlandırmasıyla² genel bir başlık altında toplanabilen bu tür sözcükler, yapı ve kuruluş, görev ve anlam vb. ilişkiler açılardan çeşitli sınıflandırmalar çerçevesinde incelenmiştir.³

Türk dilinde *ikilemeler* ne yeni ne de az işlenmiş bir konudur. Gerçekte Türkoloji yayınlarında bu konu üzerine de çıkmış araştırmaların sayısı oldukça fazladır (Tuna 1989:163). Türkçenin söz varlığında ikilemeler/yinelemeler olarak kavramlaştırılan sözcükbirimsel kategori, Türkçenin tarihsel dönemlerinden bu yana yaygın bir kullanımına karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda söz konusu biçimbirimler son derece sağlam kurallara bağlıdır (Tuna 1949:432).

Örneklerine Türkçenin dışında Korece⁴ ve bir ölçüde de Japoncada rastlanılan bu sözcükbirimsel kategori, sadece Türkiye Türkçesinde değil aynı zamanda bütün Türk Lehçelerinde yaygın olarak kullanılan yapılar olarak karşımıza çıkar. Bu çerçevede ikilemeler/yinelemeler Türkçenin sözcükbilim ve anlambilim açısından önemli anlatım özellikleri arasında yerini alır (Aksan 1996:60-64).

1 Bu bölüm, EF-2008-BAP-11 nolu projenin çıktısı olarak yayınlanan Özkan, B. (2010 ve 2011)’den genişletilerek alınmıştır.

2 Grönbech (2001), “ikilemeler” yerine “sıralamalar” terimini kullanır.

3 Marantz (1982), ikili ya da tekrar yapılarının hem biçimbirimsel hem de sesbirimsel yaklaşımlara göre farklılaşabildiği ve ayrıca söz konusu kavramların dilden dile farklılık gösteren ayrı ayrı her dil için biçimbirimsel ve sesbirimsel açıklamalara ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir.

4 Korece ve Türkçede ikilemeler için bk. An, Young-Ran (1996). “Identity Avoidance In Korean And Turkish”. *Stony Brook University*. (<http://www.swarthmore.edu/SocSci/dharris2/Harrison-BLS-1999.pdf>).

Göktürk Yazıtları'nda, Uygur Türkçesinde, Kutadgu Bilig'de, Divanü Lûgati't Türk'te ve Harezmi dönemi eserlerinde ikilemelerin birer dilsel öge olarak yer aldığı görülür.⁵ Öte yandan, ikilemelerin sözcükbirim olarak kullanımları, metin ve söylem çözümlemeleri,⁶ sözdizimi, sözlükbilim ve anlambilim⁷ vb. çalışma alanlarında çeşitli yönleriyle konu edinilmiştir. Örneğin, Anadolu ağzları söz varlığındaki kullanımları,⁸ Tarihî Türk Lehçeleri⁹ ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki kullanımları,¹⁰ atasözü ve deyimlerde kullanımları,¹¹ karşılaştırmalı dilbilgisi çalışmaları¹² vb. dilbilim çalışma alanlarında ikilemeler/yinelemeler çeşitli yönleriyle oldukça geniş bir inceleme alanının konusunu oluşturmuştur.

Bilinmektedir ki tarihsel süreçte Türkçenin etkileşime girdiği diğer dillerden alıntılarla özellikle Uygurca dönemi ve sonrası çeviri yoluyla, daha önceki dönemlerde de Çince, Sanskritçe ve Moğolcadan Türkçeye geçmiş ve ikilemeli yapılar olarak karşımıza çıkan söz varlığı azımsanamayacak orandadır. Bu yapılar alıntılarla kurulu ikilemeler listesi oluşturacak denli çoktur. “Bir dildeki ikilemelerin gelişmesine yabancı dillerden giren elementlerin etkileri konusunda Türkoloji’de yapılan bilimsel araştırmaların sayısı ise oldukça azdır” (Karatayeva 2004:91). Ancak bilindiği kadarıyla Uygur Türkçesinde ikilemelerin yaygın kullanıma sahip olmasında, yeni dini (Budizm) yaymaya yönelik metinlerin anlatım gücünü artırma çabası önemli rol oynamıştır. Bu anlamda ikilemeleri oluşturan

-
- 5 Konuyla ilgili tarihsel çalışmalar için bk. Çağatay (1978), Hatiboğlu (1981), Ölmez Z. K. (1997 ve 1998), Grönbech (2000), Schilling (2001), Şen (2002), Aydın (2003), Sev (2004), Erdem (2005).
- 6 *Metin ve söylem çözümlemeleri için bk. Öznlü (2001).*
- 7 Sözdizimi, sözlükbilim ve anlambilim çalışmaları için bk. Dizdaroğlu (1976), Ediskun (1992), Ergin (1993), Koç (1996), Karahan (1999), Bozkurt, (2000), Banguoğlu (2000), Gencan (2001), vd.
- 8 bk. Eren (1949), Abik (1997 ve 1999), Alkaya (2008), Özçam (2013), Telli ve Yavuz (2013), Karahan (2014), Karaca ve Yalçın (2016), Özden ve Doğan (2017), Telli (2017 ve 2018), Bozok (2018).
- 9 Tarihî Türk lehçeleri ile ilgili çalışmalar için bk. Çağatay (1978), Hatiboğlu (1981), Ölmez Z. K. (1997 ve 1998), Şen (2002), Aydın (2003), Sev (2004), Erdem (2005), Tunca (2011), Bozok (2012), Taş (2012), Yılmaz (2012), Yıldız (2013), Bayraktar (2014), Tabcu (2014), Kardeş (2014), Yılmaz (2014), Ağca (2015), Çetin (2015), Şen (2015), Şimşek (2016), Ölmez (2017), Soydan (2017), Eratalay (2017), Korkmaz ve Bulut (2017), Gökdemir (2017), Şahin (2018), Yıldız B. G. (2018), Amrohova (2018), İsi (2018), Özer ve Demirtaş (2018), Uncu (2019), Ölmez ve Aris (2019), Hirik (2019).
- 10 Günümüz Türk Lehçelerinde ‘ikilemeler’ ile ilgili olarak bk. Öz (1997), Müller (2004), Ulutaş (2007), Uygun (2007), Doğan (2012), Bozkurt (2013), Küçükakaçoğlu (2014), Kazanlar (2015), Atmaca ve Kral (2015), Asıma (2016).
- 11 Atasözü ve deyimlerde kullanımları için bk. Yastı (2007), Özkan, İ. (2011).
- 12 Karşılaştırmalı dilbilgisi ve dilbilim çalışmaları için bk. Çoraklı (1991), Kocasavaş (1997); Çiftçi (2012), Suganuma (2014), Yılmaz (2014), Dilek (2015), Erbaş (2015), Yücel (2016), Korkutan (2016), Çürük (2016 ve 2018), Ağca (2017), Kayalar (2017), Hirik (2018).

yabancı dilden unsurun Budizm'in din dili olan Sanskritçeden alınmış olması dikkat çekicidir. Türkçe bir kelimeyle yabancı bir kelimenin bir araya gelerek oluşturduğu bu tür ikilemeler/yinelemeler Eski Uygur Türkçesinde bu anlamda sıkça görülür (Şen 2002:377). Sözlü kültürün önemli niteliklerinden olan etkileyici anlatım biçimini sağlamak için doğal ve zorunlu olarak başvuru olan bir yöntemin izleri bu anlamda ikilemeler/yinelemelerde yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geniş anlamıyla ikilemeler/yinelemeler ve onun içlemine oluşturan sesbirimsel ve sözcükbirimsel tekrarlar dünya dillerinin çoğunda karşımıza çıkan dilsel bir yapıdır.¹³ Bu yapılar benzer işletimler ve anlamlarda insan dilinde yerlerini alırlar. Tüm dünya dilleri, çeşitli anlamları ifade yolu olarak bu yapılara başvurur. Örneğin, İngilizcede ikilemeler yaygın olmamakla birlikte pekiştirme ifadesi taşırken [coke > coke-coke 'gerçek kola' (Coca-Cola)] Japoncada göndergenin çeşitliliğini ifade eder (kami 'tanrı' > kami-gami 'çeşitli tanrılar') (Dixon 1980:326 aktaran Kajitani 2005) nitelikte karşımıza çıkmaktadır.

İkilemeli yapıların sahip oldukları anlam özellikleri oldukça çeşitlidir ve birçok dilde ortaklıklar göstermektedir. Örneğin, *miktarca ve derece olarak çoğaltma* ile *miktar ve derece olarak azaltma* anlam özelliklerinin bazı dillere göre dağılımına baktığımızda aralarında İngilizce, Japonca, Çince ve Türkçenin de bulunduğu 16 dilin tamamında *miktarca ve derece olarak çoğaltma anlamının* tekrar yapılarıyla sağlanabildiği görülür (Kajitani 2004:100).

Tablo 1. Tekrar Yapılarının Anlamsal Özelliklerin On Altı Dilde Dağılımı

DİL*	Çoğaltma (miktar)	Azaltma (miktar)	Çoğaltma (derece)	Azaltma (derece)
1 Daga	+	-	+	-
2 Dakota	+	-	+	-
3 English	+	-	+	+
4 Hausa	+	-	+	+
5 Hawaiian	+	+	-	+
6 Indonesian	+	+	+	+
7 Japanese	+	-	+	-
8 Mandarin	+	-	+	-
9 Mokiles	+	-	+	-
10 Palauan	+	+	-	+
11 Pali	+	-	+	-

13 Literatürde dilbilimsel bakış açısıyla işaret dili üzerine yapılmış sesbirimsel yinelemeler üzerine modern çalışmalara da rastlanmaktadır. Örnek bir çalışma için bk. Berent, I. vd. (2014).